

УДК 98(38)+351

DOI: 10.31673/2786-7412.2023.015369

Михайло ДОВБИЩЕНКО,

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Державного університету телекомунікацій, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-9426-0652

e-mail: dowbysz@ukr.net

Mykhailo DOVBYSHCENKO,

Doctor of historical sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of management and administration

State University of Telecommunications, Kyiv,

ORCID ID: 0000-0001-9426-0652

e-mail: dowbysz@ukr.net

Тетяна ЯРОШОВЕЦЬ,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування

Державного університету телекомунікацій, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-3690-416X

e-mail: yti36@ukr.net

Tatyana YAROSHOVETS,

Ph.D. in Philosophic sciences

Associate Professor of the Department of management and administration

State University of Telecommunications, Kyiv

ORCID ID: 0000-0003-3690-416X

e-mail: yti36@ukr.net

**З ІСТОРІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ДОСВІД
ФУНЦІОНУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР
В УМОВАХ АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ**

**ON THE HISTORY OF PUBLIC ADMINISTRATION:
EXPERIENCE OF FUNCTIONING OF ADMINISTRATIVE**

STRUCTURES IN THE CONDITIONS OF ATHENIAN DEMOCRACY

У статті проаналізовано досвід функціонування управлінських структур Давньої Греції на прикладі Народних зборів, Ради П'ятисот та судів Афін. Зазначено, що головною особливістю політичної комунікації в Аттиці була безпосередня участь вільних громадян у вирішенні проблем, що забезпечували інтереси мешканців полісу. При цьому було розкрито питання про діяльність Народних Зборів, які мали широке коло законодавчих повноважень та дієві важелі державного контролю. Досліджено діяльність Ради П'ятисот, котра як представництво територіальних громад Аттики зосереджувала в своїх руках частину повноважень виконавчої влади й державного контролю. Проаналізовано особливості роботи системи судочинства, яке не лише розв'язувало майнові суперечки громадян, але також частково контролювало політичне життя полісу. Наголошено, наскільки важливим стало зародження в афінській судовій системі інституту адвокатури, без котрої неможливо уявити правосуддя сучасної Європи.

Зазначено, що активне залучення вільних громадян до роботи зазначених установ, поєднаних із системою ротації кадрів, мало стати запобіжником корупції та сформувати максимально ефективну й прозору систему влади, з правовою та моральною легітимністю в очах вільного населення Афін. Водночас підкреслено, що масове залучення громадян до управлінських структур виявило низку проблем, характерних як для античної доби, так і для сучасної Європи. Серед них – питання професійної компетентності посадових осіб, рівень їхньої громадянської свідомості, здатність протистояти впливу

політичних технологій, тощо. Зазначено, що негативні явища, пов'язані з особливостями афінської демократії, усвідомлювалися серед сучасниками і жваво обговорювалися. Про це, зокрема, свідчать пам'ятки ораторського мистецтва й твори давньогрецької драматургії.

Наголошено, що в давніх Афінах велись наукові дослідження форм державної влади. Зокрема, в працях Аристотеля знаходимо теоретичні узагальнення державотворчих процесів як у Давній Греції взагалі, так і в Афінах зокрема. Деякі з них досі не втратили актуальності. В їхньому числі – проблема виховання свідомого та всебічно розвиненого громадянина, ідеї формування цензової демократії та значення середнього класу як запоруки ефективного та стабільного суспільства, захищеного від соціальних і політичних потрясінь.

Ключові слова: Давня Греція, Афіни, публічне управління, Аристотель.

The article analyses the experience of the management structures of Ancient Greece using the example of the People's Assembly, the Council of Five Hundred, and the courts of Athens. It is noted that the main feature of political communication in Attica was the direct participation of free citizens in solving problems that ensured the interests of the inhabitants of the polis. At the same time, the issue of the activity of the People's Assembly, which had a wide range of legislative powers and effective levers of state control, was revealed. The activity of the Council of Five Hundred, which as a representation of the territorial communities of Attica concentrated in its hands part of the powers of the executive power and state control, was studied. The peculiarities of the work of the judicial system, which not only

resolved property disputes of citizens, but also partially controlled the political life of the polis, were analysed. It is emphasized how important the birth of the institution of advocacy in the Athenian judicial system became, without which it is impossible to imagine justice in modern Europe. It was noted that the active involvement of free citizens in the work of the mentioned institutions, combined with the personnel rotation system, was supposed to prevent corruption and form the most effective and transparent system of government, with legal and moral legitimacy in the eyes of the free population of Athens. At the same time, it is emphasized that the mass involvement of citizens in administrative structures revealed a number of problems typical for both ancient times and modern Europe. Among them are issues of the professional competence of officials, the level of their civic consciousness, the ability to resist the influence of political technologies, etc. It is noted that the negative phenomena associated with the peculiarities of Athenian democracy were perceived by contemporaries and were lively discussed. This, in particular, is evidenced by monuments of oratory and works of ancient Greek drama. It is emphasized that in ancient Athens, scientific studies of the forms of state power were conducted. In particular, in Aristotle's writings we find theoretical generalizations of state-building processes both in Ancient Greece in general and in Athens in particular. Some of them still have not lost their relevance. Among them is the problem of raising a conscious and comprehensively developed citizen, the idea of forming a qualified democracy and the importance of the middle class as a guarantee of an effective and stable society, protected from social and political upheavals.

Key words: *Ancient Greece, Athens, public administration, Aristotle.*

Постановка проблеми. Європейський вектор цивілізаційного розвитку України, який наша держава виборює в умовах війни за незалежність, актуалізує перед суспільством потребу в реформуванні системи державного управління нашої країни за стандартами Європейського Союзу. При цьому важливо виховати у представників нового покоління державних менеджерів відповідну управлінську культуру, без котрої будь-які реформи втрачають сенс. Вона, в свою чергу, тісно пов'язана філософією державного управління, формування якої сягає тисячоліть. У зв'язку з цим варто зазначити, що в останнє десятиліття поживавився інтерес науковців до інтелектуального спадку античної доби, який став підмурівком для розвитку цінностей і традицій сучасної західної цивілізації. Зокрема, в режимі онлайн відбуваються лекції та семінари, присвячені філософській спадщині Аристотеля як визначного вчителя не лише античності, але й XXI ст.

Під цим кутом зору видається символічним, що теоретичне осмислення зв'язку свободи з громадянським суспільством (цілком природного й органічного для політичної та управлінської культури сучасної Європи) почав закладатися саме в його творах. У зв'язку з цим варто нагадати, що політична філософія Аристотеля, окрім концепцій полісу й справедливості, мала теорію природного рабства. Для автора вільні люди – це, передусім, греки, носії еллінської культури, що живуть у полісі та беруть участь у політичному спілкуванні (дбають про справедливість і спільне благо). Варвари ж є рабами за природою, тому їх покликання – служити пану. Саме тому Аристотель зазначав, що варвар і раб є поняттями тотожними [1, с. 16]; а, оскільки варвари придатніші до рабського стану за еллінів, то спокійно терплять рабське ярмо, а влада в їхніх країнах схожа на тиранічну. У зв'язку з цим важливим є висновок французької вченої Коріни Куле, яка писала про

закиди давніх греків варварам щодо підкорення їх авторитарним режимам, заснованим на одноосібній владі. На думку дослідниці, для еллінів було важливим, що маленькі грецькі поліси не лише успішно протистояли авторитарним режимам, але й перемогли їх [7, с. 192].

Отже, зародження теорії громадянського суспільства і разом із нею – європейських традицій публічного управління можемо спостерігати в епоху Аристотеля. Саме тоді давня Еллада, підсумовуючи історичний досвід розвитку полісу, робила цивілізаційний вибір між рабством і свободою, між варварством і культурою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія суспільно-політичного життя античної Греції достатньо широко висвітлена у працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Тим не менше, праць, присвячених соціальній комунікації та системі противаг і стримувань у державному управлінні, є порівняно небагато. Ці проблеми порушувались у контексті загальних досліджень французьких та британських науковців Жана-П'єра Вернана [11, с. 1–132], П'єра Карльє [6, с. 1–382], Пітера-Джона Роудса [10, с. 1–284] та деяких інших, що стосувались історії грецького поліса, а також органів державної та судової влади Афін. З вітчизняних учених, що епізодично висвітлювали згадувані проблеми, слід згадати Віктора Ставнюка, чию працю присвячено становленню афінського полісу [5, с. 1–216]. Зрештою, французька дослідниця Коріна Куле в монографії «Комунікації в Давній Греції» (в російському перекладі має некоректну назву «СМИ в Древней Греции») зробила першу спробу узагальнити досвід соціальної взаємодії в античній Греції, важливе місце в якій посідала система публічного управління в афінському полісі [7, с. 108–144].

Мета статті. Висвітлити досвід розвитку політичних комунікацій у Давній Греції на прикладі застосування принципу народовладдя при розбудові трьох ключових інституцій Афін: Народних Зборів, Ради П'ятисот та судів.

Виклад основного матеріалу. Головною рисою політичної комунікації в Афінах була безпосередня участь її громадян у вирішенні проблем, що забезпечували інтереси мешканців полісу – обмеженого кількісно колективу рівних громадян. Причому, до виконання цього обов'язку здавна ставилися серйозно. Участь в управлінні полісом стосувалася всіх вільних громадян, незалежно від статусу й заслуг. Як свідчить Діоген Лаертський, що жив на межі II–III ст. н. е., навіть видатний грецький філософ, математик і астроном Анаксагор (який жив і здійснював наукові відкриття у V ст. до н. е.) зазнавав критики з боку співгромадян за неучасть у суспільних справах [9, с. 92]. Причому в Афінах ця участь була організаційно структурована в рамках трьох найважливіших інституцій – Еклесії (Народних Зборів), Ради П'ятисот (Буле) та судів.

а. Народні Збори (Еклесія). До складу Народних Зборів входили всі мешканці Аттики, які володіли громадянськими правами; до них не входили жінки, метеки (чужинці), раби та особи, позбавлені громадянства. Вважається, що залежно від історичної епохи в роботі Еклесії могло брати участь від 25 до 40 тис. осіб, хоча реальна кількість учасників роботи Народних Зборів становила, в середньому, до 6 тис. представників афінського громадянства [7, с. 109]. Еклесія працювала дуже інтенсивно – вона скликала 40 разів на рік (не рахуючи позачергових сесій) і мала насичену програму: обговорення нових законів, створення фінансових резервів, вибори посадових осіб, контроль їхньої діяльності, обговорення проблем та ухвалення рішень

щодо зовнішньої політики, тощо [7, с. 111]. Народні збори мали широкі повноваження: могли вимагати звіту від посадових осіб, за наявності незаперечних доказів їхніх зловживань карати винних штрафом або навіть смертною карою. Важливим важелем впливу на посадовців було право остракізму – вигнання з держави відомих і впливових громадян, здатних використати свій вплив і авторитет для встановлення тиранії [3, с. 120; 5, с. 192–193].

В такий спосіб система афінської демократії передбачала активну участь вільного громадянства у вирішенні проблем розвитку полісу. Це мало сформувати максимально ефективну й прозору систему влади, яка повинна була отримати правову та моральну легітимність в очах вільних Афінян.

Утім, досвід прямого залучення широких кіл вільних мешканців Аттики до системи публічного управління виявив проблему компетентності учасників Народних Зборів при вирішенні складних суспільних питань. Це, зокрема, віддзеркалилось у творах давньогрецької драматургії. Так, у п'єсі «Ахаряни» давньогрецького комедіографа Аристофана введено образ дисциплінованого, але не дуже придатного до роботи в Еклесії громадянина – хлібороба Дикеополя, який завжди сумлінно виконує громадянський обов'язок – вчасно прибуває на засідання Народних Зборів. В його уста автор вкладає такий монолог:

«Сиджу, мов дурень: звісна річ, нудьга бере.

Соплю, верчусь, гикаю, волоска скубну,

Про щось міркую, щось там підраховую,

Думками ж я – на полі. Спраглий спокою,

Клену те місто, мрію про село своє» [2, с. 23].

Допуск до участі в роботі Еклесії всіх вільних громадян створював також ризики поширення популістських настроїв. Наприклад, Плутарх у життєписі Демосфена зазначив, що на початку ораторської кар'єри тому довелося витримати жорстку конкуренцію з популярними промовцями з середовища п'яниць, моряків і невігласів, яких народ радо слухав та не хотів відпускати з трибуни [4, с. 320]. Слід зазначити, що небезпеку некомпетентних та популістських рішень добре усвідомлювали сучасники; саме тому в праці Аристотеля «Політика» поставлене важливе завдання – виховати свідомого громадянина: проблему, актуальність якої неможливо переоцінити для сучасного суспільства. Передусім для автора громадянином є вільна людина, що виконує свій обов'язок перед суспільством – бере участь у роботі судів та Народних Зборів [1, с. 61, 68]. Водночас Аристотель вважає, що свідомий громадянин має бути також всебічно розвиненою особистістю, і ця мета досягається завдяки системному вихованню молоді. Виділивши чотири основні освітні предмети (граматика, гімнастика, музика і малювання) обов'язкові для вивчення, Аристотель особливу увагу надає дозвіллю, яке б дало громадянину змогу займатися філософією і управлінням полісу [1, с. 180–226]. При цьому важливою рисою громадянина визнавалося вміння як владарювати, так і підкорятися [1, с. 71].

Однак уявлення Аристотеля про всебічно розвиненого й відповідального громадянина (актуальні також для сучасної Європи) лишались теоретичними настановами, які було дуже важко втілити. На практиці для результативної роботи Еклесії, крім професіоналізму її депутатів, застосовувалися також перші політичні технології, добре відомі в сучасному західному світі. Ключовою серед них стало красномовство, за допомогою якого оратори мали можливість

ефективно впливати на депутатів Народних Зборів, аби лобіювати певні законопроекти або політичні рішення. У творах Плутарха описано різні технології впливу тодішніх ораторів на великі скупчення народу – від експромтних промов Демада, що покладався на власний талант, інтуїцію й здатність оперативно реагувати на зміни настроїв слухачів, до добре продуманих, артистичних і попередньо підготовлених виступів Демосфена [4, с. 320–324]. Втім, оратори покладалися не лише на власне красномовство; вони під час виступів удосконалювали технології впливу на багатотисячну аудиторію слухачів. Про одну з таких технологій, зокрема, згадав у своїй Другій олінфській промові сам Демосфен. Він зазначив, що оратори дбають про дієві «групи підтримки» – під час їхніх промов сотні прихильників підтримували виступи схвальним криком, спонукаючи інших прийняти аргументи доповідача [8, с. 15]. Успішно застосовувалися також маніпуляції з інформацією. Поєднані з театральними прийомами (добре відомими давнім грекам), вони справляли великий вплив на громадян, про що свідчать обставини, за яких Демосфен виголосив звістку про смерть македонського царя Філіпа та пророкування оракулів [4, с. 328–330].

Цілком можливо, що розвиток політичних технологій, які давали змогу ефективно впливати на масову свідомість, став однією з причин, через котрі Аристотелем сформулював ідею «цензової демократії» (Політії), коли полісом мала правити група громадян, яка в сучасному розумінні ідентифікується як «середній клас». Йдеться про громадян, що володіють середньою, але достатньою власністю, необтяжених господарськими справами, тих, хто матиме достатньо часу для фахового управління полісом. Саме ця група, на думку Аристотеля,

здатна була сформувати ефективну владу, яка б забезпечила поліс від соціальних і політичних конфліктів [1, с. 99–128].

б. Рада П'ятисот (Буле). Буле складалося з 500 представників по 50 від 10 філ – територіальних громад, на які ділилася давня Аттика. Хоча остаточно гілки влади в Давній Греції ще не розділилися, Раду П'ятисот можна виділити як орган, що зосередив у своїх руках частину функцій, котрі нині ідентифікуються з повноваженнями виконавчої влади та державного контролю. В голови Буле зберігалися ключі від храмів, де перебували скарбниця, архів та печатка полісу [7, с. 120]. Як і у випадку з Народними Зборами, оптимізація роботи Ради П'ятисот пов'язувалася з принципом широкого залучення до її лав вільних громадян полісу. Саме тому її депутатом міг стати будь-який вільний громадянин Аттики, котрому виповнилося 30 років, незалежно від майнового статусу. Для уникнення корупції ввели правило, згідно з яким посаду булевита не можна було займати більше, ніж дві каденції [7, с. 117–118]. Принцип ротації стосувався також Правління Ради П'ятисот; за жеребом обиралася десята частина булевітів, яка мала постійно засідати протягом десятої частини року [7, с. 120].

в. Судова система. Початки європейської адвокатури та прокурорського нагляду. Будуючи систему судочинства, афінське громадянство, як і у випадку з Еклесією та Буле, дотримувалося принципу широкого представництва вільних жителів Аттики на посадах суддів. Як зазначають сучасні дослідники, суди в давніх Афінах суттєво відрізнялися від сучасних. З одного боку, вони частково контролювали політичне життя країни, бо кожен громадянин міг представити в суд на розгляд справи, що стосувались інтересів полісу. З іншого боку, правосуддя реалізовували переважно непрофесіонали – звичайні громадяни, від яких не вимагалася наявність правової освіти.

Суди працювали постійно – від 175 до 225 днів на рік, причому в судах працювало кілька сотень суддів одночасно, оскільки охочих займатися судочинством було більш ніж достатньо. Для цього щороку за жеребом обиралися шість тисяч громадян-добровольців. Усі вони ставали потенційними суддями. При цьому, ніхто з них не знав заздалегідь, чи засідатиме й у якому саме суді; пізніше розробили складну систему щоденного жеребкування котра мала забезпечити ротацію суддів для виключення будь-якої можливості підкупу при винесенні судового рішення [7, с. 121–122]. Після вислуховування сторін і свідків судді приступали до таємного голосування без обговорення, причому вирок виголошували публічно [7, с. 124].

Важливо, що саме в афінських судах можемо спостерігати зародження інституту адвокатури, без якої неможливо уявити сучасну європейську судову систему. Оскільки кожна сторона зобов'язана була виступати в суді самостійно, одразу виникла проблема пов'язана з тим, що далеко не кожен учасник процесу міг аргументовано захищати свою справу перед суддями й глядачами. За таких обставин особливого значення набула діяльність логографів – спеціалістів, які писали судові промови на замовлення, щоб клієнти вивчили ці тексти напам'ять і виголосили на суді. Проте логографи не могли особисто захищати справи третіх осіб; цю функцію виконували синегори, які, фактично, започаткували традицію адвокатури в Давній Греції та в Європі загалом [7, с. 123]. Слід зазначити, що традиція залучати третіх осіб для захисту сторін мала в Греції давню історію. За свідченням Діогена Лаертського, функцію захисника в суді успішно виконував Біант Прієнтський – давньогрецький мудрець та суспільний діяч, що жив ще у VI ст. до н. е. [9, с. 58]; пізніше функції адвокатів виконували видатні афінські оратори Демосфен, Лісій та ін. [7, с. 123]. Відкритість судових

процесів, їхній змагальний характер та виступи на них ораторів у статусі захисників часто перетворювали їх на масштабні видовища; тому не дивно, що на гучні політичні процеси прибувало багато публіки з усіх кутків Аттики.

Отже, судова система мала бути збалансованою й ефективною. Цьому сприяло масове залучення до суддівської спільноти вільних громадян, а система їхньої ротації та неможливість ознайомитися з матеріалами справи перед початком засідання зводила до мінімуму ризик корупції в їхньому середовищі. Перші кроки адвокатури, завдяки роботі логографів та синегорів, також мали зміцнити об'єктивність чинного правосуддя. Тим не менше, досвід показав, що кількість учасників суддівської спільноти, публічність процесів і навіть прообраз адвокатури не є достатніми для ефективності судів. Можемо припустити, що серед суддів було багато випадкових людей. Про це свідчать критичне ставлення до них у суспільстві, в чому можемо переконатися на прикладі комедії Аристофана «Оси». Характерно, що в ній судді представлені хором ос – роєм жорстоких і лютих комах. Головна дійова особа п'єси Філоклеон – старий афінянин, що в молодості любив красти, а на схилі років схибився на участі в судових засіданнях. Замкнений у власній оселі сином, який не дозволяє йому чинити зло в ролі судді, Філоклеон трагічно промовляє до колег:

«Я отут, край вікна, і сумую давно,
Чую, чую ваш спів, та не вийду ніяк!
Що робити? Мене вороги стережуть,
Не пускають до урн разом з вами піти
Засудити когось» [2, с. 174–175].

У давніх Афінах, у контексті розбудови судової системи, було зроблено спробу сформувати прообраз сучасного інституту

прокуратури. Виходячи з принципів народовладдя, будь-який вільний громадянин мав право поставити питання про небезпеку суспільним інтересам полісу і, в такий спосіб, міг узяти на себе функції прокурора. Це, однак, мало негативний побічний ефект: з'явилася численна група професійних обвинувачів (сикофантів), які зрозуміли, що викриття порушників закону може стати прибутковим бізнесом. Адже виявлення порушень можна було використати не для торжества законності, а для шантажу й здирництва. В результаті, сикофанти стали родоначальниками чорного піару та професійними наклепниками [7, с. 53, 136]. У промові проти Арістогітона Демосфен подав досить колоритний образ сучасного йому сикофанта, порівнюючи його зі змією чи скорпіоном що, піднявши жало, рухається ринком, вишукуючи жертву, щоб нагнати страх, звести наклеп, або виманити гроші [7, с. 138].

Висновки. Давню Грецію взагалі й Афіни зокрема, можна сприймати як лабораторію, в якій моделювалися різні системи суспільного управління, покладені в майбутньому у підмурівок державного будівництва країн Європи. Ключовою ідеєю побудови досконалого афінського полісу було широке залучення вільних громадян до управлінських структур. Принцип публічної звітності посадових осіб у Народних Зборах, система ротації керівних кадрів у Раді П'ятисот, відкритість судів, змагальність процесів і масове залучення громадян до суддівства мали стати основою прозорості влади й ефективним засобом запобігання корупції. Проте досвід впровадження принципу народоправства в систему публічного управління продемонстрував, що недосконалі люди не можуть створити досконалого суспільства. Далеко не всі вільні громадяни були свідомі свого громадянського обов'язку; що далі, то більшого значення

набували добре відомі в сучасному світі політичні технології, які давали змогу впливати на свідомість людей. Цю проблему усвідомлювали сучасники, й в умовах відкритого суспільства недоліки управлінської системи стали темою загального обговорення завдяки творам ораторів і грецькій драматургії. Під цим кутом зору показово, що вдосконалення системи управління полісом не лише знаходило жвавий відгук у середовищі вільних громадян Афін, але й ставало предметом наукового осмислення в працях грецьких філософів. Вважаємо важливим, що на межі класичного періоду Стародавньої Греції й епохи еллінізму в працях Аристотеля було узагальнено досвід розвитку управлінської моделі Афін. Висновки давньогрецького мислителя про необхідність виховати свідомого, освіченого й матеріально незалежного громадянина як передумову створення стабільного та ефективного суспільства, лишаються актуальними для сучасної Європи й демократичних країн світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2005. 239 с.
2. Арістофан. Комедії. Київ: Дніпро, 1980. 580 с.
3. Гусак П. Виховання у Стародавній Греції: соціокультурний контекст : навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 200 с.
4. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ : Дніпро, 1991. 440 с.
5. Ставнюк В. Становлення афінського полісу. Київ : Аквін-Плюс, 2005. 216 с.
6. Carlier P. Demosthene. Paris : Fayard, 1990. 382 p.

7. Coulet C. Communiquer en Greet. Paris: La Societe d'Edition Les Belles Lett res 95 Boulevard Raspa il, 75006, 1996. 255 p.
8. Demosthenis Aeschines Orationes. T. 1–2. Bazylea: Druk. Oporinus Johann, 1554. 326 p.
9. Diogenus Laertiu. De vitis, dogm[atibus] et apophth[egmatibus] clarorum philosophorum. Libri X: Paryż: Henri Estienne, 1593. 882+120+47 p.
10. Rhodes P. J. Anthenian Boule. Oxford: Clarendon Press, 1985. 368 p.
11. Vernant J.-P. Les origines de la pensée grecque. (Mythes et Religions). Paris : Quadrige, P.U.F., 1962. 132 p.

REFERENCES

1. Aristotel (2005), Polityka [Policy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Aristofan (1980), Komedii [Comedies], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
3. Husak, P. (2016), Vykhovannia u Starodavnii Hretsii: sotsiokulturnyi kontekst [Education in Ancient Greece: sociocultural context], Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine.
4. Plutarkh (1991), Porivnialni zhyttiepysy [Comparative biographies], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
5. Stavniuk, V. (2005), Stanovlennia afinskoho polisu [Formation of the Athenian polis], Akvin-Plius, Kyiv, Ukraine.
6. Carlier, P. (1990), Demosthene, Fayard, Paris.
7. Coulet, C. (1996), Communiquer en Greet. Paris: La Societe d'Edition Les Belles Lett res 95 Boulevard Raspa il, 75006, 255 p.
8. Demosthenis Aeschines (1554), Orationes, T. 1–2, Oporinus Johann, Druk, Bazylea.

9. Diogenus Laertiu (1593), De vitis, dogm [atibus] et apophth[egmatibus] clarorum philosophorum, Libri X, Henri Estienne, Paryż.
10. Rhodes, P.J. (1985), Athenian Boule, Clarendon Press, Oxford.
11. Vernant, J.-P. (1962), Les origines de la pensée grecque, (Mythes et Religions), Quadrige, Paris.